

Makedonský temný vokál v lingvistickém diskurzu¹

Kristýna Dufková

Temný vokál neboli šva je jedna z makedonských samohlásek, která se vyskytuje zejména v bezprostřední blízkosti hlásky [r] (resp. před ní), ve slovech tureckého původu či při výslovnosti zkratk. Ačkoliv se již od 60. let mezi lingvisty diskutovalo o tom, zda se jedná o samostatný foném, či nikoliv, dodnes tato situace není zcela vyjasněna. S tím souvisí i způsob zápisu tohoto vokálu – buď je šva přepsáno jako grafém *a* (к'cмет – kacмет), nebo jako apostrof (‘pka), příp. není značeno nijak. Zmíněný druhý způsob však není zcela konzistentní a systematický. Příspěvek se zabývá průřezem lingvistických názorů na makedonský temný vokál jako foném a na způsoby jeho zápisu. Upozorňuje také na nedostatečnou problematizaci temného vokálu v učebnicích makedonského jazyka.

I.

V mnohých jazycích nalezneme tzv. *šva*, neboli neutrální hlásku, která se v kontextu makedonistické literatury nazývá *temný vokál*. Jedná se o vokál, který podle horizontálního posunutí jazyka je hláskou střední a podle vertikálního posunutí jazyka hláskou středovou. Termín *šva* je odvozen z hebrejštiny a znamená prázdnotu, nic. Toto prázdno se pokusím na následujících řádcích naplnit.

Temný vokál je znám z mnoha jazyků buď jako samostatný foném, např. v angličtině a bulharštině, nebo jako fón, např. v češtině. V angličtině se vyskytuje na začátku některých slov, jako *ago*, *amaze* [ə'gəʊ, ə'meɪz], nebo ve střední části slov, jako *afterwards* [ʔɑ:ftəwədz]. V angličtině je tento vokál poměrně častý, zvláště když se z vokálu pod přízvukem stane vokál nepřízvučný (protože v angličtině je temný vokál vždy v nepřízvučné pozici²). Ve slovinštině (Toporišič 1995, s. 87–89) se jedná o tzv. *polglasnik* a uslyšíme ho v ortoepické výslovnosti slov *sen*, *pes* [sən, pəs] aj. V němčině se vyskytuje ve slabikách nepřízvučných namísto vokálu [e].

1 Text vychází z autorčiny bakalářské práce: Dufková, Kristýna: *Kontrastivní srovnání hláskového systému českého a makedonského jazyka*. Bakalářská diplomová práce 2013. Vedoucí práce PhDr. Aleš Bičan, PhD. Ústav jazykovědy a baltistiky FF MU Brno.

2 IPA phoneme /ə/. Teflpedia: The wiki of English teaching [online]. 2014 [cit. 2014-08-05]. Dostupné z: http://teflpedia.com/IPA_phoneme_/%C9%99/

V češtině označujeme temný vokál většinou názvem *šva* a nalezneme ho v následujících pozicích: při vyjmenovávání samostatných konsonantů, např. [bə, tɚə, də], při vyslovování zkratk, např. MZK [mɛzəkə]. Často však v češtině dochází k vokalizaci, např. [bɛ:, tɛ:, dɛ:]. Neortoepicky se pak v češtině (i v jiných jazycích) vyskytuje temný vokál jako hezitační zvuk, příp. na počátku slov, která mají být zdůrazněna, to jest tzv. protetické *šva*, např. [ʔəbude].

Makedonský temný vokál se artikuluje „(...) во средината на полузатворената и полуотворената положба, со неутрални усни и малечко растојание меѓу вилициите.“³ Vyskytuje se ortoepicky zejména před slabikotvorným *r*, tj. крв [kɚrf] „krev“, дрво [dɚvo] „strom“, срце [sɚtse] „srdce“, ’рж [ɚrʃ] „žito“, ’рнка [ɚrŋka] „nozdra“ (příklady podle Koneski, 1967, s. 88) aj., neortoepicky pak při rychlé řeči jako redukovaný vokál a v nepřízvučných pozicích.

II.

Zdali je temný vokál makedonským fonémem, či nikoliv, se vedly diskuze. B. Koneski píše, že „(...) во нашиот литературен изговор пред р се слуша само еден темен призвук (бидејќи нашето вокално р се образува со доста слабо трепетење на јазикот), но не и некој напдно оформен глас, за кој би имале претстава во свеста.“⁴ Siljanoski (1979, s. 113–114) naopak tvrdí, že by se o samostatný foném jednat mělo, protože „(в)окалот шва прави опозиции со сите самогласки само во нагласена позиција и во определен контекст.“⁵

Např.

мрка : марка	[mɚrka] : [marka]	„hnědá (adj.), značka“
врба : верба	[vɚba] : [verba]	„vrba, víra“
крка : корка	[kɚrka] : [korka]	„срсе se, kůrka“
’рка : урка	[ɚrka] : [urka]	„chrápe, vřetenó“
’рска : Ирска	[ɚrska] : [irska]	„láme, Irsko“ ⁶

Temný vokál se však vyskytuje také v jiných pozicích než před slabikotvorným *r*: [r], a před slabikotvorným *l*: [l], (např. млска [mɚlska] „praskne (o přejezení, rejor.)“;⁷ slova přejetá мјузикл, спектакл [mjuzikəl, spektakəl] „muzikál,

3 „(...) uprostřed polozavřené a polootevřené pozice, se rty v neutrálním postavení a malou vzdáleností mezi čelistmi“ (překlad K. D.)

4 „... v naší spisovné výslovnosti je před r slyšet jen jeden temný tón (protože naše slabikotvorné r se tvoří dosti slabým kmitáním jazyka), ale ne nějaká zcela utvořená hláska, pro kterou bychom měli představu v povědomí.“ (překlad K. D. z Koneski, 1967, s. 88).

5 „(v)okál šva tvoří opozice se všemi samohláskami pouze v přízvučné pozici a v konkrétním kontextu.“ (překlad K. D. z Siljanoski, 1979, s. 113–114).

6 Siljanoski, 1979, s. 113–114.

7 Takových slov není však mnoho, protože za skupinu -tɚlt-, -tɚlt- (resp. -tɚlt-, -tɚlt-) je v makedonštině buď -ol-, nebo -o-, a ne české „slabikotvorné l“, např. јаболко [jabolko] „jablko“, сонце [sonce] „slunce“.

představení“), a to ve slovech В'чко, п'но, с'клет, „vl. jm. V'čko, panel, starosti/neklid“ (příklady podle Koneski, 1967, s. 89) aj.

Koneski použití výše uvedených výrazů považuje za lokálně omezené a ve výslovnosti navrhuje záměnu temného vokálu za hlásku [a] (taktéž mění grafickou podobu, např. z с'клет na саклет „starosti, neklid“, z к'смет на касмет „šťastný osud“). Tak se Koneski elegantně zbavuje problematiky temného vokálu, který podle něj není sluchitelný se soustavou makedonských fonémů.

Jinak se na problematiku dívají Sawicka a Spasov, kteří temný vokál mezi makedonské fonémy počítají (ačkoliv zdůrazňují, že slov, v nichž se temný vokál vyskytuje, je poskrovnu, jedná se zejména o turcismy, dialektismy a příp. o stylizaci) (Sawicka – Spasov, 1991, s. 43–47).

III.

Zápis temného vokálu je stejně problematický jako výše uvedená diskuze o existenci či neexistenci temného vokálu jako fonému. Jak již naznačeno výše, jedná se především o tyto tři způsoby zápisu:

apostrofovem: 'рж, м'лска
a-přepisem: касмет, саклет⁸
nijak прв, црвен

Tato situace je jistě legitimní, bylo by však zapotřebí jak zápis temného vokálu (příp. slabikotvorného *r* a *l*), tak také jeho výslovnost problematizovat, a to zejména v učebnicích makedonského jazyka pro cizince.

IV.

V současných učebnicích makedonského jazyka se o temném vokálu, pokud je nám známo, nepíše (a to vůbec: např. Ajdinska-Papazovska, 1999),⁹ pouze se ukazuje na slabikotvornost hlásky [r]. Např. v učebnici Tasevské (2009) se mluví o slabikotvornosti hlásky [r] i s příklady (крв, 'p'ra, за'p'ra [Tasevska, 2009, s. 16]), není však vysvětlena ani popsána výslovnost takového slabikotvorného *r* a ani naznačeno, že by se mohlo jednat o temný vokál před hláskou [r]. Stejným způsobem je o slabikotvornosti *r* pojednáno a o temném vokálu mlčeno v o něco starší práci Kubešové (1988, s. 17–18). Učebnice makedonského jazyka pro střední školy Bojkovské a Minové-Gjurkové (2007, s. 75) popisuje pouze 5 vokálů a stejně jako

8 Ovšem, jak výše uvedeno, Koneski navrhuje místo výslovnosti [ə] výslovnost [a].

9 V tomto případě jde však spíše o rozličnou strukturu učebnice, určené ke kontaktní výuce, stejně jako v učebnici Svetliny a Ponikvar se o temném vokálu nemluví ani ve slovinštině, ač je uznaným fonémem (viz Pirih Svetina – Ponikvar, 2008).

gramatika Bojkovské (2008) se vyslovuje pro slabikotvornost hlásky *r*. Přiznává přitom existenci temného zvuku, nicméně neuznává jej za samostatný vokál.¹⁰ Gramatika Minové-Gjurkové (2006, s. 20–22) k tematice slabikotvornosti hlásky [r] dodává výskyt na koncích přejatých slov (жанр „žánr“) a mluví také o slabikotvornosti hlásky [l].

Jak je popsáno výše, v češtině temný vokál (šva) také existuje. Pro českého mluvčího tedy není problém jej vyslovit, ale problémem je, že na to v určitých slovech nejsme zvyklí (tam, kde se v češtině vyslovuje slabikotvorné *r*): slovo *прв* [pərf] „první“ pak český mluvčí vysloví jako [přf]. V takovém případě by měl být přinejmenším upozorněn na existenci / neexistenci temného vokálu.

Temná hláska, šva, byla ve výuce cizích jazyků problematizována již dávno, např. v rámci výuky angličtiny pro české mluvčí, poněvadž bylo zřejmé, že činí těmto mluvčím problémy, a to zvláště v případě, že není označena jedinou literou, nýbrž se vyskytuje v nepřízvučných pozicích na různých místech. Krámský (1972) správně poznamenává, že „(č)estí mluvčí, kteří se nenaučí správné artikulaci této hlásky, ji obyčejně nahrazují plnou výslovností, tak např. *history* vyslovují [histori] místo [histəri] (...)“ (Krámský, 1972, s. 54).

Ale zpět k makedonštině: Pokud přijmeme tvrzení Sawické a Spasova, že temný vokál je součástí makedonského vokalického systému, pak by bylo jisté vhodné zařadit jej do výkladů a v učebnicích zdůraznit jeho umístění ve slovech a jeho výslovnost.

Literatura a zdroje:

- AJDINSKA-PAPAZOVSKA, Violeta, 1999. *Dobre dojdovte na makedonski jazik: so gramatika i rečnik na makedonski i germanski jazik*. Skopje: Rabotnički univerzitet „Kočo Racin“, 192 s. ISBN 9989978174.
- BOJKOVSKA, Stojka – Liljana MINOVA-GJURKOVA, 2007. *Makedonski jazik za srednoto obrazovanie*. 7. izd. Skopje: Prosvetno delo AD, 261 s., [1] l. vlepené příl.
- DUFKOVÁ, Kristýna, 2013. *Kontrastivní srovnání hláskového systému českého a makedonského jazyka*. Bakalářská diplomová práce 2013. Vedoucí práce PhDr. Aleš Bičan, PhD. Ústav jazykovědy a baltistiky FF MU Brno.
- IPA phoneme /ə/. Teflpedia: The wiki of English teaching [online], 2014. Dostupné z: http://teflpedia.com/IPA_phoneme_/ə/ [cit. 2014-08-05].
- KONESKI, Blaže, 1967. *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik. Del I i II*. Skopje: Kultura, 1967. 552 s.
- KRÁMSKÝ, Jiří, 1972. *Zvuková stránka jazyka ve vyučování cizím jazykům: lingvistické základy metodiky vyučování cizím jazykům*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 98 s.
- KUBEŠ, Branka, 1988. *Učebnice makedonštiny. [Díl] 1.: skripta pro posl. filozof. fakulty Univ. Karlovy*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, 301 s.

¹⁰ „... јавува се еден темен призвук, полуѓлас пред него, кој не се смета за посебен глас.“ (Bojkovska, 2008, s. 101–102).

- MINOVA-GJURKOVA, Liljana, 2006. *Gramatika na makedonskiot standarden jazik za stranci*. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, 537 s. ISBN 9989909350.
- PIRIH SVETINA, Nataša – Andreja PONIKVAR, 2008. *A, B, C... 1, 2, 3, gremo: Učbenik za začetnike na kratkih tečajih slovenščine kot drugega ali tujega jezika*. 3., prenovljena. Ljubljana: Centar za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2008. ISBN 978-961-237-229-3.
- SAWICKA, Irena – SPASOV, Ljudmil, 1991. *Fonologija na sovremeniot makedonski standarden jazik*. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 123 s. ISBN 9989909350.
- SILJANOSKI, Velko, 1979. Za vokalniot sistem na makedonskiot jazik. In: *Makedonski jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“, s. 113–122. ISSN 0025-1089.
- TASEVSKA, Roza, 2009. *Makedonski so maka: kurs za početnici*. 2. izd. Skopje: Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij“, 208 s. ISBN 9789989432705.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1995. *Slovenski jezik in sporočanje 1*. 2. vyd. Ljubljana: Založba Obzorja Maribor, 222 s. ISBN 86-377-0715-7.

Македонскиот темен вокал во лингвистичен дискурс

Статијата се занимава со проблемот на темниот вокал, или шва, којшто е еден од звуковите во македонскиот јазик. Но лингвистите дискутираа, дали постои наведениот звук исто и како фонем, или е тоа само „еден темен призвук“. И ако не постоел како фонем, често се слуша во македонскиот изговор, но во неколку случаи исто функционира како фонем – за да го разликува значењето на зборовите. На чешките говорници не им е тешко да го изговорат темниот вокал, но најчесто не знаат дека вокалов постои и каде постои. Темниот вокал не се проблематизира ни во сегашните учебници, иако, според моето мислење, би требало.

Macedonian schwa in Linguistic discourse

The article describes the problem of the “dark vowel” or schwa, which is one of the phones of Macedonian. It has been discussed among linguists whether this phone is a phoneme too, or just “a dark tone”. Even if it does not exist as a phoneme, it can be often heard in Macedonian, but in some cases it also functions as a phoneme – because it distinguishes the meaning of words. It is not difficult for Czech speakers to pronounce the schwa, but they mostly do not even know that it exists or where it is located. The schwa is not even mentioned in contemporary textbooks, but in my opinion it should be.